
Л. М. СЛАВІН — ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

А. С. Русяєва

Лазар Мойсейович Славін народився 11 червня 1906 р. у м. Вітебську (Білорусія) у незаможній єврейській родині. З 13 років йому довелося підробляти на залізниці і вчитись у школі. Закінчивши в 1928 р. Ленінградський університет, він здобув рідкісну спеціальність археолога-антикознавця. Його вчителями були видатні вчені — Б. В. Фармаковський, С. О. Жебельов, О. Ф. Вальдгауер, Б. Л. Богаєвський та ін., що, звичайно, наклало особливий відбиток на ставлення до наукової праці.

За період десятирічного перебування в Державній академії історії матеріальної культури в Ленінграді Л. М. Славін пройшов найкращу на той час археологічну школу, провадячи польові дослідження в Ольвії і на Боспорі, здобувши посаду старшого наукового співробітника. У 1938 р. його було відряджено на Україну, до Києва для роботи у нещодавно створеному Інституті археології. З цього часу чітко визначаються основні напрямки його діяльності: науково-організаційна, педагогічна, археологічна та науково-творча¹.

В Інституті Л. М. Славін виявив себе як неординарний фахівець і організатор. Вже через рік його було призначено директором цієї наукової установи і обрано членом-кореспондентом Академії наук Української РСР. На час його керівництва Інститутом (1939—1941, 1944—1946 рр.) припали найтяжчі роки. Основна заслуга Лазаря Мойсейовича полягає в тому, що після реєвакуації Академії наук з Уфи до зруйнованого Києва він зумів знову організувати Інститут археології, швидко поповнити кадровий склад, налагодити наукову діяльність і археологічні розкопки в різних регіонах України, відновити видання наукової продукції тощо². На посадах заступника директора і завідувача сектором скіфо-античної археології в наступні роки (1946—1951) він так само напружено працював над здійсненням розроблених ним перспективних планів розвитку археологічних досліджень в Україні.

Водночас Л. М. Славін очолював створену ним кафедру археології та музезнавства в Київському державному університеті (1944—1970 рр.), яка була першою і єдиною в Україні, читав курс лекцій «Основи археології» та цілий ряд спецкурсів³. Тут було підготовлено чимало вчених з різних галузей археології, які нині працюють у наукових закладах України, Росії, Ізраїля. Загалом, Київський університет став тією цариною, де на повну силу розкрився педагогічний талант Лазаря Мойсейовича.

Не менш важливою віхою в житті і діяльності Л. М. Славіна була Ольвія, дослідженню якої він присвятив більшу частину свого життя. З 1926 р. він працював в Ольвійській експедиції, а з 1936 по 1971 р. очолював її, продовжуючи справу свого видатного вчителя Б. В. Фармаковського, вдосконалюючи його методику та поглиблюючи знання про цей найвизначніший у Північно-Західному Причорномор'ї поліс. Водночас він керував Ольвійським історико-археологічним заповідником, чимало зробивши для збереження архітектурно-будівельних пам'яток просто неба та пропаганди ольвійських старожитностей.

Під його керівництвом і за безпосередньої участі у місті було відкрито великі ділянки житлово-господарських кварталів. При ньому розпочалося систематичне дослідження передмістя класичного часу і некрополю перших століть нової ери, а також ольвійської хори⁴.

Значну кількість наукових праць Л. М. Славіна присвячено різним відкриттям в Ольвії, узагальнюючим нарисам з її історії, економіки і культури, путівникам по Ольвії тощо. Звичайно, основні посади, враховуючи надзви-

Рис. 1. Л. М. Славін на розкопках Ольвійської агори. 1958 р.

чайно серйозне ставлення вченого до виконання своїх обов'язків, — а це періодично не лише директор Інституту і його заступник, а й незмінний завідувач скіфо-античним, а потім античним сектором, керівник Ольвійської експедиції, заповідника і кафедри археології та музеєзнавства, а також різних громадських товариств, — забирали чимало часу, відволікали від кабінетної праці. Проте йому все ж таки вдалося виробити власну систему поглядів з деяких питань історичного і культурного розвитку Ольвійської держави.

Найважливішою з його науково-теоретичних розробок є історична періодизація Ольвії⁵. На відміну від усіх попередніх дослідників (А. С. Уварова, В. В. Латишева, Б. В. Фармаковського), які зосереджували увагу на історії міста, використовуючи лише писемні та нумізматичні джерела, Л. М. Славін уперше обґрунтував основні принципи створення історичної періодизації, вважаючи «доцільним розподілити історію Ольвії на ряд періодів, які якісно відрізняються один від одного перш за все за ознаками економічного розвитку, соціально-політичного життя, історичної долі»⁶. Крім того тут уперше поставлено питання про Ольвійську державу (поліс), взаємозалежність як політичну, так і економічну, міста і хори.

На підставі комплексного вивчення різноманітних матеріалів, у тому числі значною мірою археологічних, ним виділено п'ять головних періодів історичного розвитку Ольвії. До першого — періоду грецької колонізації Нижнього Побужжя (середина VII — кінець VI ст. до н. е.) — належить заснування найранішого на Північному Понті поселення на о. Березань близько середини VII ст. до н. е. і Ольвії на початку VI ст. до н. е. Як і багато дослідників, Л. М. Славін вважав, що Ольвія спочатку являла собою емпорій, а потім перетворилась на місто, яке наприкінці періоду почало інтенсивно забудовуватись. Другий — період розквіту Ольвії (початок V—III ст. до н. е.) — характеризується найінтенсивнішим міським і оборонним будівництвом, організацією аграрного господарства, значним розвитком торговельних відносин з різними грецькими містами та оточуючими племенами, підвищенням рівня місцевого ремісничого виробництва і промислів, зокрема рибальства. Облога міста в 331 р. до н. е. полководцем Олександра Македон-

ського Зопіріоном, після якої воно зазнало тимчасових труднощів, стала, на думку Л. М. Славіна, одним з поворотних етапів, коли Ольвію було швидко відбудовано і вона набула ще більшої сили і значення в регіоні. Третій період — один з найтяжчих в її історії (II — початок I ст. до н. е.), коли настала велика криза і місто було підкорено Скіфським царством у Криму, потім ввійшло до складу Понтійської держави за Митридата VI Євпатора, близько середини I ст. до н. е. було спустошене гетами, після чого почалося поступове відновлення життя. У межах четвертого періоду (від початку і до середини III ст.) в Ольвії настає час піднесення всіх галузей економіки, хоч вона тепер і займала значно меншу територію, ніж у попередні періоди; встановлення відносин з Римською імперією і входження до її складу. Останній період в історії Ольвії (середина III — кінець IV ст.) характеризується поступовим занепадом господарства, будівництва та культури через постійні напади кочових племен.

Протягом кількох десятиліть ця періодизація залишалась єдиною. Лише наприкінці 80—90-х рр. з'явилися нові, більш диференційовані хронології історії Ольвії. Проте варто відзначити, що навіть у наш час, коли дослідження цього полісу піднялися на значно вищій щабель, визначення періодів, окремих етапів і дат, зважаючи на те, які саме ознаки були покладені Л. М. Славіним в їх основу, не втратило значення і заслуговує на увагу.

Його наукова діяльність була різноманітною, але на перше місце він завжди ставив інтерпретацію і хронологію археологічних пам'яток, що повністю узгоджувалося з методичними принципами археології. Як свідчить розвиток цієї науки у всіх країнах, вона все ще відкриває свої невичерпні можливості в осмисленні власної вартості і найвірогіднішого неоціненного джерела для реконструкції і розуміння багатьох сфер життя, культури народів, колективних діянь людства.

Л. М. Славін стояв у витоків української античної археології. Незважаючи на те, що греки залишили по собі чимало писемних, епіграфічних та нумізматичних матеріалів, він завжди особливо цінував кожен знахідку як багате джерело, як один з фактів відображення життя людини і міста. Про це якнайкраще свідчить перша фундаментальна праця про розкопки Ольвії в 1935—1936 рр., підготовлена за його участю і під його керівництвом групою авторів⁷. На жаль, подібного типу видання, заплановані Л. М. Славіним, були перервані Великою Вітчизняною війною, і з незалежних від ученого причин не мали продовження.

Лазар Мойсейович мав безперечний авторитет знавця античної культури. Особливу увагу він приділяв культурним шарам елліністичного часу, завдяки чому Ольвія залишається найкраще вивченою саме в цей період своєї історії. Досліджені ним і професійно інтерпретовані численні житлово-господарські комплекси дають змогу уявити широкомасштабну панораму міських кварталів у різних районах Верхнього міста Ольвії⁸.

Л. М. Славін у своїх узагальнюючих працях залишив чимало переконливих висновків і міркувань щодо різних питань економічного і культурного розвитку як Ольвії, так і Херсонеса Таврійського. Ним розроблено власну систему поглядів на організацію господарства, торгівлі, промислів, забудову міст і рівень містобудування, торговельних зв'язків зі скіфами і сарматами. Він вперше поставив питання про соціальну топографію Ольвії, яка, до речі, залишається все ще детально не вивченою.

Л. М. Славін очолював авторський колектив і сам брав участь у написанні третьої частини II тому «Археології Української РСР», яка є першим фундаментальним дослідженням історії й археології античних держав Північного Причорномор'я⁹. Як автор розділів про грецьку колонізацію, Ольвію та Херсонес, риболовство, виноградарство і виноробство, він показав своє вміння об'єктивно аналізувати основні процеси історичного та економічного розвитку античних держав, спираючись головним чином на археологічні і епіграфічні джерела, які найбільше цінував.

Помітне місце в його науковій творчості посідають спеціальні нариси про різні види образотворчого і прикладного мистецтва північнопонтійських міст¹⁰. Це скульптура, коропластика і живопис, мозаїки і вазопис, торевтика

Рис. 2. Ольвія. 1937 р. Загальна група експедиції. Сидять (зліва направо): О. М. Карасьов, О. І. Леві, Т. М. Кніпович, Л. М. Славін, Л. Д. Дмитров, В. А. Пора-Леонівич, М. М. Худяк; стоять: невідома, Н. І. Цеханович, С. Д. Ласій, У. Фірштейн, О. А. Кульська, І. Шустар, Д. І. Нудельман, невідомий, С. І. Капошина, В. М. Скуднова.

і художні вироби з дерева та кістки, карбування монет і гліптика тощо. Якщо Б. В. Фармаковський займався, в основному, вивченням зарубіжних пам'яток мистецтва, то Л. М. Славін перш за все цікавило місце їх виготовлення, що найбільшою мірою визначало культурний рівень розвитку античних держав Північного Причорномор'я. За визначенням вченого, образотворче мистецтво було однією з найрозвиненіших галузей культури населення цього регіону, воно досягло тут високої досконалості, хоч з часом і стало помітним його відставання від головних центрів Еллади насамперед в архітектурі, скульптурі, вазописі. У галузі прикладного мистецтва, зокрема на Боспорі, він вбачав помітний вплив оточуючого іншоплемінного світу, вказував на своєрідні греко-варварські взаємозв'язки, які відбилися на деяких пам'ятках мистецтва, знайшли яскраве виявлення у розвитку культури понтійських еллінів і варварів, особливо скіфів.

Л. М. Славін як визначний дослідник Ольвії та античної культури назавжди увійшов в історію антикознавства. З його ім'ям пов'язаний багаторічний розвиток вітчизняної античної археології як окремої галузі цієї науки. Працю вченого, невтомного археолога і педагога, доброзичливого і щедрого наставника, продовжують учні Л. М. Славіна та учні його учнів.

Примітки

¹ Оскільки три перших напрямки різногалузевої діяльності Л. М. Славіна, як і його особистість, досить детально висвітлені в спеціальному збірнику «Мир Ольвіи. Памятник исследователю и исследование памятника. Материалы юбилейных чтений, посвященных 90-летию со дня рождения профессора Л. М. Славина». — К., 1996. — С. 3—96 і статтях С. Б. Буйських та В. В. Крапівіної в цьому номері часопису, тут основну увагу приділено науковій праці вченого.

² Детально: Корпусова В. Н. Л. М. Славін — директор Інститута археології України // Мир Ольвіи... — С. 24—31.

³ Малеев Ю. Н. Л. М. Славин как заведующий кафедрой археологии и музееведения КГУ // Мир Ольвии...— С. 42—46; Піоро І. С. Феномен кафедри археології в умовах Радянської України // Там же.— С. 46—48.

⁴ Детальніше див. статті С. Б. Буйських і В. В. Крапівіної в цьому номері часопису.

⁵ Славин Л. М. Древний город Ольвия.— К., 1951; Славин Л. М. Периодизация исторического развития Ольвии // ПИСПАЭ.— 1959.— С. 86—107.

⁶ Славин Л. М. Периодизация исторического развития Ольвии...— С. 90.

⁷ Ольвия.— К., 1940.— Т. 1.— 302 с.

⁸ Див. список праць Л. М. Славина // Мир Ольвии...— С. 12—17.

⁹ Античні держави Північного Причорномор'я // Археологія Української РСР.— К., 1971.— Т. 2.— Ч. 3.— С. 278—501.

¹⁰ Славин Л. М. Античне мистецтво Північного Причорномор'я // Історія українського мистецтва.— К., 1966.— Т. 1.— С. 51—79; Славин Л. М. Мистецтво // Археологія Української РСР.— С. 462—478.

Л. М. СЛАВІН І ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЧНОГО МІСТА ОЛЬВІЯ

В. В. Крапівіна

Ольвія, як відомо, є одним з трьох найбільших античних міст-держав Північного Причорномор'я, значення яких визначається тією важливою роллю, яку вони відіграли в історії регіону. Однак, важко сказати краше, ніж це зробив Л. М. Славин ще у праці 1943 р.: «Серед пам'яток стародавнього минулого України Ольвія займає одне з найвидатніших місць. Це пояснюється не тільки великим історичним значенням Ольвії, як найкрупнішого пам'ятника античної епохи на нашій території, як міського центра, з яким тісно було зв'язане економічне, політичне і культурне життя населення території України понад тисячу років — від VI ст. до н. е. до IV ст. н. е.: як чудового стародавнього міста-музею нашого часу. Це пояснюється також і тим місцем, яке Ольвія займала і продовжує займати досі в нашій історичній науці, як об'єкт систематичних археологічних розкопок і численних досліджень. Ольвією багато займалися не тільки радянські — російські та українські учені, але також і ряд іноземних дослідників. Це пояснюється нарешті і тим, що Ольвію добре знають в нашій країні завдяки музейним експозиціям ольвійських пам'яток в музеях Ленінграда, Москви і майже всіх найкрупніших міст України... Ольвію добре знають в Європі і Америці, де численні ольвійські пам'ятки є в ряді музеїв і в найкрупніших приватних колекціях. З перших же років XX ст. Ольвія завжди була зразком методично правильно поставлених розкопок...»¹.

Археологічне дослідження Ольвії має досить тривалу історію і пов'язане, головним чином, з трьома поколіннями вчених: перше працювало під керівництвом Б. В. Фармаковського (1902—1926 рр.), друге — його учнів Л. М. Славина, О. М. Карасьова, О. І. Леві (1936—1971 рр.), третє — під керівництвом наступника Л. М. Славина С. Д. Крижицького (1972 р. — до цього часу). При цьому ми маємо на увазі систематичні, планомірні археологічні розкопки з детальною фіксацією знайденого, бо візуальне та картографічне обстеження пам'ятки з наступними окремими розкопочними роботами було проведено наприкінці XVIII — початку XIX ст.

Сам Л. М. Славин писав про три періоди вивчення Ольвії, але перший період — кінець XVIII — рубіж XIX—XX ст. — це час епізодичних, випадко-